

3 Opplevd diskriminering, historiske-kollektive traumer og psykisk helse hos samisk unge i Norge – Mihá-studien

Forfatter,

Ketil Lenert Hansen,
Professor, RKB Nord, Det
Helsevitenskapelige fakultetet,
UIT Norges Arktiske Universitet

Sammendrag

Denne artikkelen tar for seg opplevd diskriminering og historiske traumer og hvordan dette påvirker psykisk helse for unge samer opplever i Norge. Artikkelen er basert på kvantitative data fra *Mihá*-undersøkelsen, der unge samer i alderen 16-31 år har svart på en spørreskjemaundersøkelse. Utvalget bestod av totalt 256 unge samer, hovedsakelig elever/studenter. De fleste bor i større byer eller tettsteder og kommer fra middels til høyt utdannede familier.

Rundt 7 av 10 rapporterer å ha blitt diskriminert minst en gang i løpet av livet. Høyest frekvens (35,8%) var svaralternativet som tilsier at den samiske ungdommen har opplevd å bli diskriminert «noen ganger i året». De unge samene rapporterer at de oftest blir diskriminert på grunn av etnisk bakgrunn, kjønn og geografisk tilhørighet. Nesten alle samiske ungdommer og unge voksne (87,1%) har opplevd fordommer mot deres samiske gruppe. En av to hadde gjort noe aktivt for å få slutt på diskrimineringen. De fleste sa at diskriminering påvirket dem negativt, noe som understreker behovet for forebyggende tiltak for å sikre bedre folkehelsebetingelser for denne gruppen.

De samiske ungdommene og unge voksne svarte på tre hendelser som målte observert netthets/hatprat om etniske minoriteter/samer på internett. Svarene tilsa at de fleste hadde observert netthets «noen ganger i året» «eller noen ganger i måneden»

Resultatene fra denne studien viser at de unge samene månedlig tenkte på historisk-kollektive traumer som fornorskingsprosessen forårsaket. De vanligste tankene var knyttet til tap av språk og kultur, og det var ingen signifikante kjønnsforskjeller i svarene.

Resultatet viste at tankene på historisk-kollektive traumer medførte ikke uten videre emosjonell reaksjon hos de unge samene. Likevel tilsier resultatene at de unge samene «sjelden» eller «noen ganger» fikk en eller flere emosjonelle reaksjoner når de tenkte på de historiske-kollektive traumene. Hvis de først rapporterte å ha emosjonelle reaksjoner på grunn av disse traumene, var trist eller deprimert og sinne de vanligste emosjonelle reaksjonene.

Tall for symptomer på psykisk helse (depresjon, angst og stress) viste at jentene hadde generelt noe høyere nivåer på alle tre psykiske helsemålene, med «moderate» symptomer på depresjon og «milde» symptomer på angst og stress. Guttenes lavere gjennomsnittsskårer indikerer «milde» symptomer på depresjon og «normale» symptomer på angst og stress. Disse resultatene er i tråd med funn fra den generelle norske ungdomsbefolkningen.

Tidligere forskning har dokumentert at eksponering for etnisk diskriminering kan ha negative effekter på både fysisk og psykisk helse. Studier blant den voksne samiske befolkningen samt internasjonale undersøkelser understøtter denne sammenhengen. Individuer som opplever etnisk diskriminering, rapporterer signifikant flere psykiske helseplager sammenlignet med de som ikke er utsatt for slik diskriminering. Vår studie viser en korrelasjon mellom opplevd diskriminering og gjennomsnittsskårer for psykisk helse (depresjon, angst og stress) blant samisk unge. Resultatene indikerer at høyere nivåer av opplevd diskriminering korrelerer med økte skårer for psykiske helseplager.

3.1 Innledning

Den samiske befolkningen i Norge rapporterer diskriminering, og flere undersøkelser de siste ti årene rapporterer en betraktelig høyere forekomst av diskriminering sammenliknet med øvrig befolkning (Johansen et al., 2024). Samisk bakgrunn rapporteres å være den hyppigste årsaken til diskriminering og hets av samer (Ibid.). Vi vet fra tidligere internasjonal forskning at etnisk diskriminering er assosiert med dårligere mental og somatisk helse (Paradies et al., 2015). Dette viser også forskning som er gjort blant den voksne samiske befolkningen i Norge (Hansen, 2015; Hansen, 2022; Hansen et al., 2010; Hansen & Sørli, 2012) og i Sverige (La Parra-Casado et al., 2023; San Sebastian et al., 2024). I den samiske folkehelsemeldingen (2024) poengteres det at: «minoritetsstress som følge av historiske traumer, hets og diskriminering og vold og overgrep [kan] lede til psykiske plager, inkludert selvmordsproblematikk» (s.39), og det vises til at fornorskingspolitikken har påført mange i den samiske befolkningen historiske traumer og stress (Helse- og omsorgsdepartementet, 2024).

Utredningen fra Sannhets- og forsoningskommisjonen har dokumentert at samer har vært utsatt for urett og fornorskingspolitikk over lang tid. Mange samer rapporterer om opplevelser med diskriminering og samehets. De forteller om negative holdninger, fordommer, kunnskapsløshet, stereotyper og diskriminering. 255 av 766 personlige historier eller innspill i åpne møter handler om dette (Zachariassen, 2024). Både menn og kvinner har blitt rammet (Sannhets- og forsoningskommisjonen, 2023). Det viser hvordan fornorskingspolitikken og prosessen har vært gjennomgripende for hele samfunnet. Traumene fra fornorskingspolitikken sammen med dagens opplevelser av diskriminering, negative holdninger og fordommer fra majoritetssamfunnet kan ha store innvirkninger (Helse- og omsorgsdepartementet, 2024) på unge samers psykiske helse og livskvalitet. Sannhets- og forsoningskommisjonen viser til at fornorskingspolitikken har satt dype spor i den samiske befolkningens allmennhelsetilstand, psykiske helse og levekår (Sannhets- og forsoningskommisjonen, 2023). De langsiktige konsekvensene av undertrykkelse og overgrep kan påvirke generasjoner av samer og kan føre til en rekke psykologiske og emosjonelle reaksjoner (Heyerdahl et al., 2004).

3.2 Formål og metode

Målet med dette kapittelet har vært å få ny kunnskap om unge samers utsatthet for diskriminering, historiske traumer og hvordan det påvirker psykisk helse. Problemstillingen for dette kapittelet er som følgende: *Hvordan påvirker opplevd diskriminering og historiske traumer psykisk helse blant unge samer i Norge? Vi presenterer først noen sosiodemografiske variabler om utvalget, blant annet alder, kjønn, bosted og foreldrenes*

utdanning- og inntektsnivå. Deretter spørsmål om egendefinert etnisitet, videre spørsmål om selvopplevd diskriminering og netthets. Så spørsmål om historisk-kollektive traumer og emosjonell reaksjon av dem. Spørsmål om symptomer på psykisk helse (depresjon, angst og stress). Helt til slutt ser vi sammenhengen mellom diskriminering og psykisk helse.

Spørreskjemaundersøkelsen ble gjennomført som en nettbasert studie. Spørreskjemaet innholdet etablerte måleskalaer og de fleste spørsmålene hadde et multiple-choice format hvor de unge for eksempel anga hvor enig/uenig de var i forskjellige utsagn eller hvor ofte de hadde opplevd viss hendelser. Resultatene presenteres som frekvenstabeller, kakediagram, søylediagrammer og regresjonsanalyse.

3.2.1 Mihá-studien

Mihá-studien har hatt søkelys på å kartlegge erfaring og opplevelse med å være ung same i Norge. Undersøkelsen tar for seg utfordringene og opplevelsene knyttet til blant annet samisk identitet, diskriminering, historiske traumer og psykisk helse. Formålet har vært å synliggjøre forhold av betydning som fremmer eller hemmer unge samers psykososiale helse.

For å få denne kunnskapen har vi hatt et mixed-methods design, bestående av tre hoveddeler: i) hvor vi først gjennomførte kvalitative individuelle dybdeintervjuer, ii) fokusgruppeintervjuer med helsepersonell og beslutningstakere og iii) gjennomføre en spørreskjemaundersøkelse. Denne studien bruker data fra spørreskjemaundersøkelsen.

Undersøkelsen er gjennomført av Regionalt kunnskapssenter for barn og unge, Nord – psykisk helse og barnevern (RKBU Nord) ved Det helsevitenskapelige fakultet ved UiT Norges Arktiske Universitetet i samarbeid med Psykologisk institutt (PSI) ved Det samfunnsvitenskapelige fakultet ved Universitetet i Oslo og Mental Helse Ungdom.

3.2.2 Rekruttering til studien

Datainnsamlingen foregikk fra 23. april 2020 til 1. juli 2021. Spørreskjemaet var tilgjengelig på lulesamisk, sørsamisk, nordsamisk og norsk. Rekruttering til studien ble gjort gjennom de samiske ungdomsorganisasjonene: SUPU, Noereh og NSR-U sitt nettverk og nettsider; i tillegg til eget nettverk (snowballsampling) og at vi brukte aktuelle skoler, samiske festivaler og medier for å få spredt informasjon om studien.

Rekruttering til studien startet under koronapandemien, noe som gjorde at vi ikke kunne dra ut til skoler og lokalsamfunn, for å rekruttere, noe som kan ha påvirket at vi fikk en lavere svarprosent på studien, enn hva ville ha vært tilfelle uten en pandemi.

Studien har en stor overvekt av samiske jenter/kvinner. Årsaken til lav svarprosent blant samisk gutter/menn til denne spørreskjemaundersøkelsen kan være knyttet til flere mulige årsaker. Det kan være et stigma blant samisk gutter/menn å snakke om psykisk helse. Her kan maskulinitetsnormer spille en rolle, hvor samiske gutter/menn kan føle at det å uttrykke sårbarhet eller å fortelle om psykiske problemer er et tegn på svakhet. Dette kan føre til at gutter/menn er mindre tilbøyelige til å delta i undersøkelser som omhandler disse temaene.

3.2.3 Etisk godkjenning

Prosjektet er godkjent av REK (Nr. 2019/387) og SIKT (godkjenningsnummer 971201), hvor det ble gjennomført en personvernkonsekvensvurdering (DIPA). Data ble samlet inn gjennom digitale spørreskjema på Nettskjema ved Universitetet i Oslo knyttet til Tjenester for Sensitive Data (TSD). Datalagringen er kryptert og tilgang til data sikres gjennom to-faktor autentisering.

For å delta i studien måtte deltakerne gi sitt informerte samtykke. De ble informert om studiens formål, at deltakelsen var frivillig, og at de kunne trekke seg når som helst uten negative konsekvenser. Videre ble det understreket at alle data ville bli behandlet konfidensielt og publisert anonymt. Med tanke på sensitiviteten i noen av spørsmålene, ble deltakerne gjort oppmerksomme på at spørsmålene kunne fremkalle ubehag eller negative følelser, og at de hadde rett til å ikke svare på disse. Etter undersøkelsen ble deltakerne informert om hvor de kunne søke hjelp og støtte ved behov, inkludert hos SANKS, samisk nasjonal kompetansetjeneste for psykisk helsevern og rus.

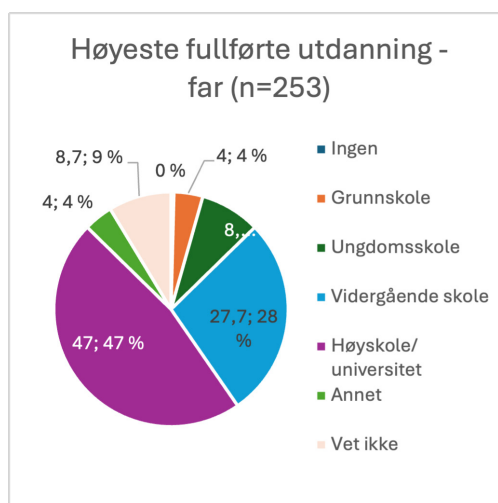
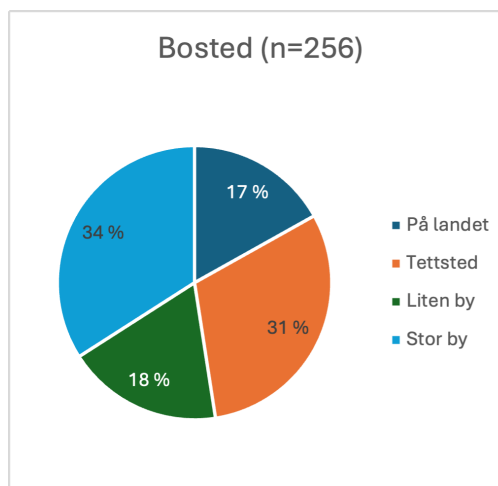
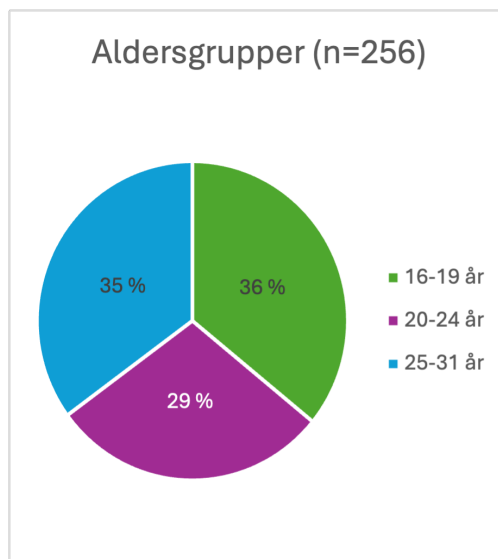
3.3 Opplevd diskriminering, historiske-kollektive traumer og psykisk helse hos samisk unge i Norge – Mihá-studien

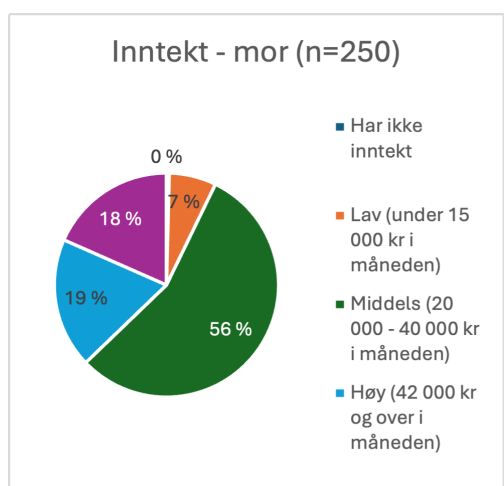
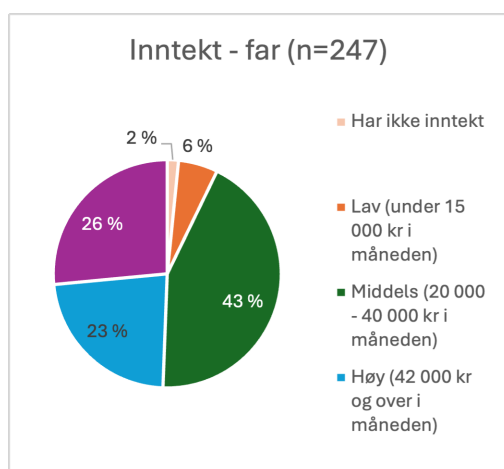
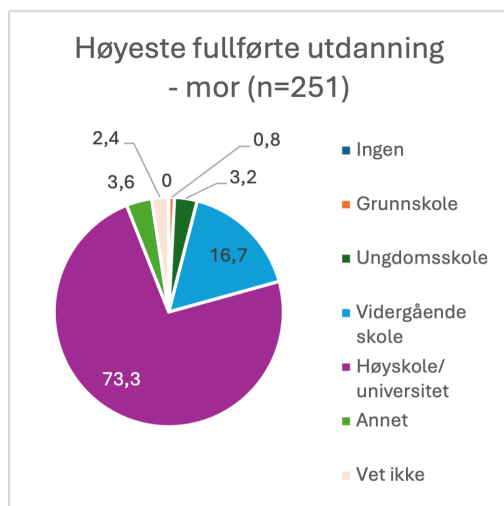
3.3.1 Beskrivelse av utvalget

Deltakerne var mellom 16 og 31 år med en gjennomsnittsalder på 22,4 år. For jenter var gjennomsnittsalderen 22,8 år, mens den var 21,0 år for gutter. Det var en skjevfordeling i kjønn med 201 jenter (70,5%) og 55 gutter (19,3%). Til sammen har vi 256 unge samer med i utvalget.

Flertallet av ungdommene var elever/studenter (60,4%) og de fleste bodde i en stor by (34,1%) eller i et tettsted (30,7%). 59,2,5% av de unge samene har gifte/samboende foreldre og de fleste kommer fra familier med høyt utdannede foreldre med middels til høy inntekt. Mødrene har noe høyere utdanning og lønn enn fedrene. Flertallet av utvalget identifiserte seg som heterofil og rundt like mange var single som i et forhold. En mer omfattende beskrivelse av utvalget kan sees i kakediagrammene under (Figur 1).

Figur 1: Egenskaper til utvalget (N=256)





Flertallet av deltakerne i denne undersøkelsen vokste opp i Troms og Finnmark fylke, med Karasjok og Kautokeino som de mest rapporterte kommunene. Disse tallene gjenspeiles også i deltakernes nåværende bosted fylke, men med noe færre rapporteringer. Med utgangspunkt i at de 13 kommunene i forvaltningsområdet for samisk språk regnes som samiske majoritetsområder, vokste

nesten halvparten av deltakerne opp i samiske majoritetsområder (Hansen & Skaar, 2021).

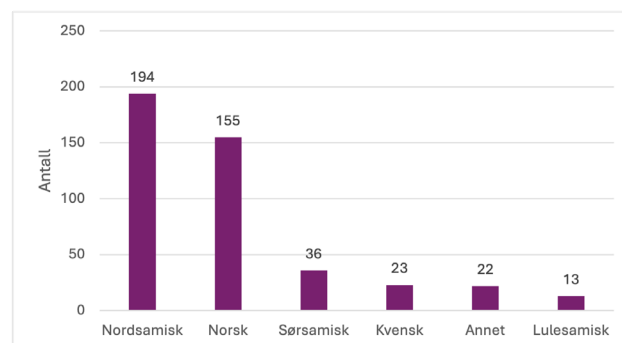
Flere av deltakerne bor nå i norske majoritetsområder (omtrent sju av ti) sammenlignet med i samiske majoritetsområder (omtrent en av tre). Basert på kommunetallene bor nå flere av deltakerne i typiske studentbyer som Tromsø, Trondheim og Oslo. Dette er i tråd med at en stor andel av de som ble rekruttert til studien var studenter bosatt i en stor- eller liten by (Hansen & Skaar, 2021).

3.3.2 Etnisitet

Etnisitet handler om menneskers tilhørighet eller oppfatning av å tilhøre en bestemt gruppe, ofte referert til som et "folk", som er forskjellig fra andre grupper og har sine egne særtrekk, som kan være spesifikke kulturelle tradisjoner, levemåte, verdier og språk (Eriksen & Sajjad, 2020). Etnisitet kan være vanskelig å måle og man skiller mellom subjektive og objektive kriterier (Bhopal, 2014). Subjektive kriterier er hva de unge samene selv mener dets etnisitet er, og det er ofte omtalt som selvoppfattet identitet. I denne studien har vi spurt ulike spørsmål om etnisk tilhørighet, og vi presenterer her to spørsmål som begge er subjektive kriterier på etnisitet. Objektive kriterier på etnisk tilhørighet kan være språk og etnisitet til foreldre eller besteforeldre. Språk er en sterk markør for samisk tilhørighet, da flertallet av samiskspråklige også rapporterer at de er samiske (Bals et al., 2011).

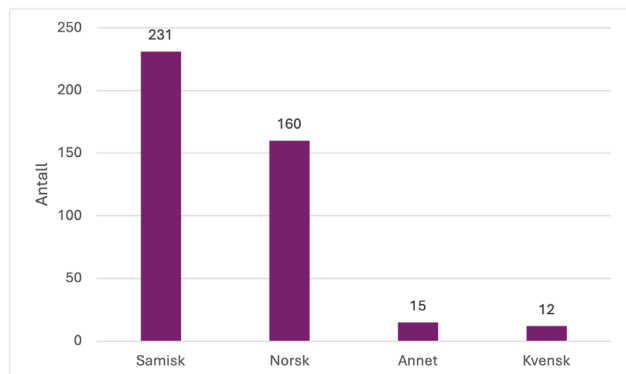
Figur 2 viser etnisk bakgrunn rapportert av deltagerne (det var mulig å sette ett eller flere kryss av på etnisk bakgrunn). Spørsmålet som ble stilt, var som følgende: «Min etniske bakgrunn er». Spørsmålet om selvopplevd etnisk bakgrunn er knyttet til etniske opprinnelse eller arv. Av utvalget på 256 deltagere har det blitt gitt 443 svar på dette spørsmålet. Høyest hyppighet er nordsamisk (194), tett fulgt av norsk (155). Deretter fulgte sørsamisk (36), kvensk (23), annet (22) og lulesamisk (13). Deltagerne som oppga «Annet» definerte seg i tillegg som blant annet pitesamisk og sjøsamisk. Noen definerte seg også som både nord- og sørsamisk eller nord- og lulesamisk.

Figur 2: Etnisk bakgrunn (N=256)



Figur 3 viser egendefinert etnisitet hvor deltagerne kunne sette ett eller flere kryss. Spørsmålet som bli stilt var: «Hva regner du deg selv som?». Selvpoppfattet etnisitet den mest anerkjente metode for etnisk kategorisering. Flere av de unge samiske deltagere har satt krysset av for to eller flere alternativer og regner dermed seg selv tilhørende flere etnisiteter. Tidligere forskning har vist at samisk ungdom har en sterk tilknytning til både samisk og norsk identitet (Kvernmo, 2004), noe som denne studien også viser (Hansen & Skaar, 2021). Dette er noe som er en interessant problemstilling, som kan være grunnlag for videre forskning.

Figur 3: Egendefinert etnisitet (N=256)



Flere av de samiske ungdommene og unge voksne snakker samisk enn sine foreldre og besteforeldre. Denne forskjellen mellom generasjonene forteller oss at det har skjedd en språklig revitalisering blant de unge og at samisk som språk er på fremmarsj (Hansen & Skaar, 2021).

3.3.3 Selvopplevd diskriminering blant unge samer

For å måle de samiske unges opplevelse av diskriminering ble blant annet en samisk tilpasset versjon av: *The Percieved Discrimination Scale* (Flores et al., 2008) brukt. På en skala fra 1 (aldri) til 4 (veldig ofte) ble deltagerne bedt om å angi hvor ofte de har opplevd forskjellige typer diskriminering på grunn av deres samiske bakgrunn. Dette ble målt med 15 ulike spørsmål. Spørsmålene og svarene vises nedenfor i tabellen (Tabell 1. *Selvopplevd diskriminering blant unge samer*):

	Aldri % (n)	Noen ganger % (n)	Ofte % (n)	Veldig ofte % (n)	Ikke svart % (n)
Hvor ofte er folk uhøflige mot deg eller behandler deg urettferdig fordi du er samisk?	22,3% (57)	64,8% (166)	7,4% (19)	2,7% (7)	2,7% (7)
Hvor ofte opplever du å bli diskriminert fordi du er samisk?	32,8% (84)	53,1% (136)	8,6% (22)	2,3% (6)	3,1% (8)
Hvor ofte opplever du at folk ikke respekterer deg fordi du er samisk?	34,4% (88)	48,4% (124)	10,5% (27)	3,5% (9)	3,1% (8)
Hvor ofte opplever du at du må bevise ferdighetene dine overfor andre fordi du er samisk?	35,5% (91)	35,2% (90)	16,8% (43)	10,2% (26)	2,3% (6)
Hvor ofte er rasisme et problem i livet ditt?	34,4% (88)	48,8% (125)	10,9% (28)	3,5% (9)	2,3% (6)
Hvor ofte opplever du at folk misliker deg fordi du er samisk?	47,7% (122)	46,5% (119)	2,3% (6)	1,2% (3)	2,3% (6)
Hvor ofte har du sett venner bli behandlet dårlig fordi de er samiske?	24,2% (62)	54,3% (139)	17,2% (44)	1,6% (4)	2,7% (7)
Hvor ofte føler du at det at du er samisk gjør at du møter flere hindringer enn andre?	37,1% (95)	37,9% (97)	18,8% (48)	3,1% (8)	3,1% (8)
Hvor ofte føler du deg avvist av andre fordi du er samisk?	58,6% (150)	31,6% (81)	6,3% (16)	0,8% (2)	2,7% (7)
Hvor ofte gjør det at du er samisk det vanskeligere å finne en jobb?	86,7% (222)	6,3% (16)	2,7% (7)	0,4% (1)	3,9% (10)
Hvor ofte opplever du at folk har fordommer mot din samiske etniske gruppe?	10,2% (26)	30,9% (79)	35,9% (92)	20,3% (52)	2,7% (7)
Hvor ofte opplever du at folk prøver å hindre deg i å lykkes fordi du er samisk?	77,7% (199)	14,8% (38)	2,7% (7)	1,2% (3)	3,5% (9)
Hvor ofte opplever du at det at du er samisk gjør at du ikke får den anerkjennelsen du fortjener?	66,4% (170)	24,2% (62)	3,1% (8)	2,7% (7)	3,5% (9)
Hvor ofte har du vanskeligheter med å få jobber du har lyst på, fordi du er samisk?	89,9% (229)	5,5% (14)	0,4% (1)	-	4,7% (12)
Hvor ofte har du fått negative reaksjoner fra andre når du har snakket samisk?	37,5% (96)	48,4% (124)	7,0% (18)	2,7% (7)	4,3% (11)

Gjennom mål på selvopplevd diskriminering grunnet deltagerens samiske bakgrunn hadde hele utvalget en gjennomsnittsskåre på 1,7 (95% KI: 1,67-1,73) av mulige 4. Denne gjennomsnittsskåren tilsier at deltagerne generelt opplevde diskriminering grunnet deres samiske bakgrunn noen ganger. Noe som vi kan se av Tabell 1, for eksempel på spørsmålet: *Hvor ofte opplever du å bli diskriminert fordi du*

er samisk?, der svarte 53,1% (136 deltakere) at de opplever det: «noen ganger», som var høyest frekvens. For åtte av de femten spørsmålene om opplevd diskriminering svarer deltakerne at det har skjedd noen ganger som høyest frekvens. Det var ingen nevneverdig kjønnsforskjell i opplevd diskriminering. Vi fant ingen forskjeller i forekomsten av diskriminering når det gjaldt alder eller bosted.

På spørsmålet om hvor ofte deltagerne opplevde at folk hadde fordommer mot deres samiske gruppe svarte 20,3% «veldig ofte», 35,9% svarte «ofte», 30,9% svarte «noen ganger», mens 10,2% svarte «aldri». Disse tallene tilsier at nesten alle (87,1%) de samiske ungdommene og unge voksne i denne undersøkelsen har opplevd at folk har fordommer mot deres samiske gruppe.

På spørsmålet om hvor ofte deltageren opplevde å bli diskriminert fordi de var samisk svarte 53,1% «noen ganger», 8,6% «ofte» og 2,3% veldig ofte. Disse tallene antyder at 64% av de samiske ungdommene og unge voksne opplever etnisk diskriminering. Tallene er tilsvarende for spørsmålet om rasisme er et problem i livene deres.

En av tre deltakere opplevde «noen ganger» og «ofte» at de ikke fikk den anerkjennelsen de fortjente fordi de var samiske. Det har mange av deltakerne som hadde opplevd «noen ganger» og «ofte» at folk var uhøflige mot dem eller behandler dem urettferdig fordi de var samiske (72,2%) og mange hadde sett at venner ble behandlet dårlig fordi de var samiske (71,5%). En av fire opplevde «noen ganger» og «ofte» at de ble avvist fordi de var samiske.

Mange av deltakerne svarte også at de «noen ganger» og «ofte» opplevde at de måtte bevise ferdighetene sine overfor andre fordi de var samiske (52%) og at de følte at de fordi de var samisk møtte flere hindringer enn andre (56,7%).

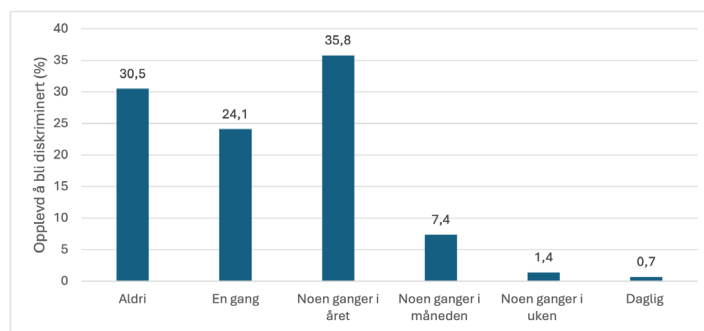
Rundt en av to svarte at de «noen ganger» opplevde at folk ikke respekterte dem fordi de var samiske, at de opplevde at folk mislikte dem fordi de var samiske og at de hadde opplevd å få negative reaksjoner fra andre når de snakket samisk.

En av fem svarte at «noen ganger» «ofte» eller «veldig ofte» at de opplevde at folk prøve å hindre dem i å lykkes fordi de var samiske. Imidlertid var det få som opplevde at det å være samisk førte til vanskeligheter for å finne jobb og at det samiske stod i veien for å få jobber de hadde lyst på. Dette kan være knyttet til at mange av deltakerne i studien var studenter/elever og ikke i jobbsøkende fase eller deltok i arbeidslivet.

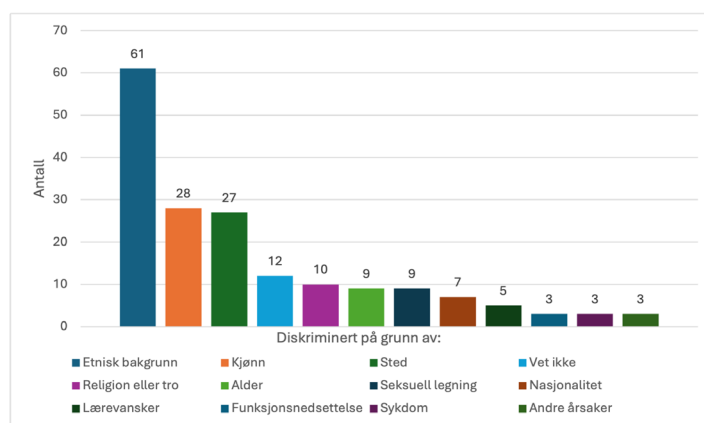
3.3.4 Selvopplevd diskriminering – hyppighet, årsaker og sted

Figur 4 viser hvor stor andel av deltagerne som har opplevd å bli diskriminert. Rundt 7 av 10 rapporterer å ha blitt diskriminert minst en gang i løpet av livet. Høyest frekvens (35,8%) var svaralternativet som tilsier at den samiske ungdommen har opplevd å bli diskriminert «noen ganger i året». På dette spørsmålet fant vi at jenter rapporterer noe mer diskriminering enn gutter, for eksempel svarte 39,7% av jentene og 33,3% av guttene at de hadde opplevd diskriminering «noen ganger i året».

Figur 4. Selvopplevd diskriminering (N=253)

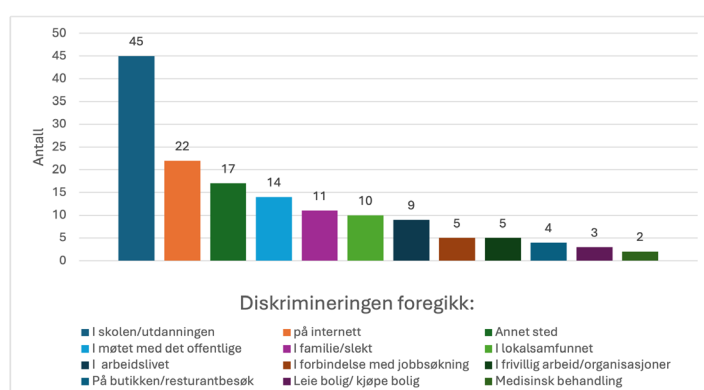


Figur 5: Årsaker til diskriminering (N=253)



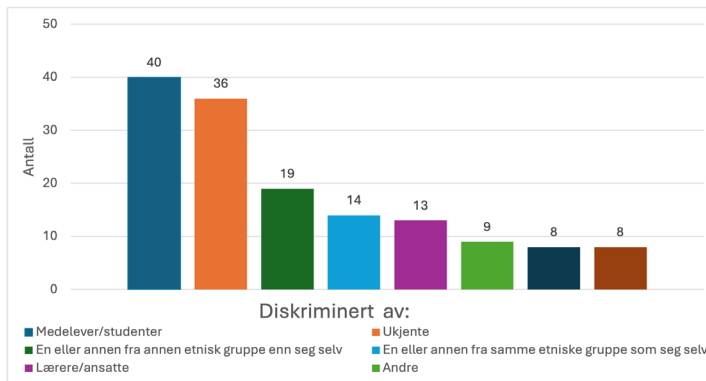
Figur 5 viser antall som oppgir å ha blitt diskriminert av ulike årsaker. Den hyppigste årsaken til diskriminering var etnisk bakgrunn, deretter fulgte kjønn og sted (geografisk tilhørighet). Disse årsakene til diskriminering er likt tidligere funn blant voksne samer i Norge (Hansen, 2016). Dette viser at samisk ungdom og unge voksne hyppigst opplever diskriminering på grunn av sin samiske bakgrunn.

Figur 6: Hvor diskrimineringen foregikk (N=253)



På spørsmålet om hvor de hadde opplevd diskriminering, svarte de samiske unge at det hyppigst stedet for diskriminering i skolen/ utdanning, etterfulgt av på internett, annet sted enn de oppgav, i møte med det offentlige, i familie/slekt og i lokalsamfunnet (Figur 6).

Figur 7: Hvem som utførte diskrimineringen (N=253)

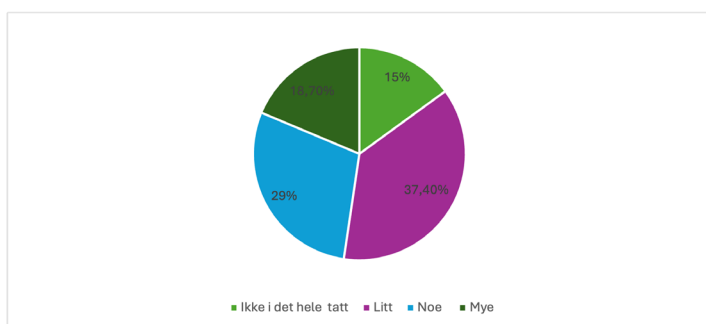


Figur 7 viser hvem som utførte diskrimineringen som deltakeren hadde opplevd. De samiske ungdommene og unge voksne rapporterte at det hyppigst var at medelever/student, ukjente eller en eller annen fra annen etnisk gruppe enn dem selv, som var utøvere av diskriminering, som de hadde opplevde.

3.3.5 Følger av diskrimineringen

På spørsmål om de ungdommene eller de unge voksne hadde gjort noe for å få slutt på diskrimineringen, er svarene 50,6% Ja, og 49,4% nei. Vi vet fra forskning at det å gjøre noe aktivt for å få slutt på diskrimineringen, kan ha en beskyttende (resiliense) mot de negative helsemessige konsekvensene som diskriminering kan påføre helse.

Figur 8: Hvor mye berørte diskrimineringen deg? (N=199)



På spørsmål om hvor mye diskrimineringen berørte de samiske ungdommene og de unge voksne. Svarte 15% «ikke i det hele tatt», 37,4% svarte «litt», 29% svarte «noe», men 18,7% svarte «mye». Dette resultatet tilsier at diskriminering berørte de fleste samisk unge, og det er dermed viktig å ha søkelys på forebyggende tiltak, slik at denne gruppen har de beste vilkår til å oppnå best mulig folkehelse.

3.3.6 Netthets

Samiske ungdommer tok særlig opp problemer med hets og hatytringer på internett og i sosiale medier på innspillsmøter til den samiske folkehelsemeldingen (Helse- og omsorgsdepartementet, 2024, s. 10). I denne studien ble netthets ble målt ved hjelp av en delskala fra *The Online Victimization Scale for Adolescents* (Tynes, 2010). Denne delskalaen heter: *Vicarious Online Racial Discrimination*, og måler ulike dimensjoner av netthets man har opplevd på nettet (tre spørsmål). Deltagerne svarte da hvor ofte de i løpet av det siste året har opplevd tre hendelser på nett (for eksempel: «Folk på nettet har vitset om mennesker fra min etniske gruppe») på en skala fra 1 (aldri) til 6 (daglig). Spørsmålene og svarene vises nedenfor i tabellen (Tabell 2. *Netthets*).

	Aldri % (n)	Én gang % (n)	Noen ganger i året % (n)	Noen ganger i måneden % (n)	Noen ganger i uken % (n)	Daglig % (n)	Ikke svart % (n)
Folk på nettet har vitset om mennesker fra min etniske gruppe	11,7% (30)	6,3% (16)	37,1% (95)	25,0% (64)	10,9% (28)	5,1% (13)	3,9% (10)
Folk på nettet har sagt usanne ting om mennesker fra min etniske gruppe	14,8% (38)	8,6% (22)	32,4% (83)	22,7% (58)	10,9% (28)	6,6% (17)	3,9% (10)
Jeg har sett at folk på nettet har vært uhøflige eller sagt stygge ting om andre folks etniske gruppe	7,0% (18)	4,7% (12)	14,8% (38)	27,3% (70)	25,0% (64)	17,6% (45)	3,5% (9)

De samiske ungdommene og unge voksne svarte på de tre hendelsene som målte observert netthets på internett. Hele utvalget hadde en gjennomsnittsskåre på 3,56 (95% KI: 3,48- 3,64). Når man så på kjønn, hadde guttene en lavere gjennomsnittsskåre på 3,42 (N=51; 95% KI:3.21-3.62), mens jentene hadde en høyere gjennomsnittsskåre på 3,63 (N=194, 95% KI:3,55-3,72). Disse gjennomsnittsskårene tilsier at de fleste hadde observert netthets «noen gang i året» eller «noen ganger i måneden» (Tabell 2).

Sosiale medier, kommentarfelt og øvrige nettforum er steder der det er mye netthets og trakassering mot samer. Unge samer rapporterte betydelig høyere forekomst av netthets og negative kommentarer på sosiale medier enn norsk ungdom. I en studie av unge samer i alderen 18-29 år sier mer en én av fem samer at de har opplevd netthets (Hansen et al., 2016). Det kan se ut som om det er en lavere terskel for å komme med hets og negative kommentarer mot samer på sosiale medier enn ansikt til ansikt. Samehetsen og de negative holdningene mot samer er ofte rettet mot hele den samiske befolkningen og ikke nødvendigvis mot enkeltpersoner (Hansen & Skaar, 2021). Dette fører til at mange unge samer slutter å delta i diskusjoner der de kan oppleve å få negative kommentarer eller ser at andre får det. Ytringsfrihetskommisjonen trekker frem at sosiale medier utgjøre en viktig arena for samisk ytringsfrihet. Derfor er dette et demokratisk problem og samfunnsproblem når mange samer opplever hets og trakassering på sosiale medier og vegrer seg for å delta i diskusjoner rundt samiske spørsmål (Kultur- og likestillingsdepartementet, 2023).

3.3.7 Historiske-kollektive traumer

Historiske-kollektive traumer refererer til de psykologiske og fysiske skadene som individer eller generasjoner opplever som følge av traumatiske hendelser. Disse traumene er unike ved at de er kollektive og kumulative, det vil si at de ikke stammer fra en enkelt hendelse, men fra flere hendelser som er sammenvevd og som påvirker flere generasjoner (Helse- og omsorgsdepartementet, 2024, s. 35; Sannhets- og forsoningskommisjonen, 2023).

I samisk kontekst har traumene fra fornringspolitikken, sammen med vedvarende diskriminering, stereotyper og negative holdninger fra storsamfunnet, hatt betydelige innvirkninger på mange samers livskvalitet og psykiske helse. Fornringspolitikken, som var en offisiell politikk rettet mot å assimilere samene og fjerne deres kulturelle og språklige særegenheter, har etterlatt dype spor i den samiske befolkningens generelle helse, psykiske velvære og levekår (Ibid).

For å måle historisk-kollektive traumer ble *The Historical Loss Scale* og *The Historical Loss Associated Symptoms Scale* (Whitbeck, 2004) brukt. På en skala fra 1 (aldri) til 6 (flere ganger om dagen) ble deltagerne bedt om å angi hvor ofte de tenker på ni hendelser (for eksempel; Det at vi mistet språket vårt, det at vi mistet åndeligheten vår eller det at familieband ble ødelagt på grunn av internatskolene). Etter det rapporterte

deltagerne hvor ofte de følte 13 emosjonelle reaksjoner knyttet til disse historiske traumene (for eksempel; Jeg skammer meg når jeg tenker på disse tingene eller jeg får lyst til å unngå steder eller personer som minner meg om disse tingene) på en skala fra 1 (aldri) til 5 (alltid). Spørsmålene og svarene vises nedenfor i tabellen (Tabell 3. *Historiske-kollektive traumer*).

	Aldri % (n)	Årlig eller ved spesielle anledninger % (n)	Månedlig % (n)	Ukentlig % (n)	Daglig % (n)	Flere ganger om dagen % (n)	Ikke svart % (n)
Det at vi mistet areal/natur/ bruksområdene våre	4,3% (11)	25,4% (65)	23,0% (59)	16,8% (43)	7,8% (20)	6,6% (17)	16% (41)
Det at vi mistet språket vårt	2,3% (6)	16,8% (43)	24,2% (62)	21,5% (55)	18,4% (47)	12,9% (33)	3,9% (10)
Det at vi mistet åndeligheten vår	14,5% (37)	39,1% (100)	19,5% (50)	12,9% (33)	5,5% (14)	3,4% (11)	4,3% (11)
Det at familieband ble ødelagt på grunn av internatskolene	13,7% (35)	37,5% (96)	23,4% (60)	13,3% (34)	3,9% (10)	3,5% (9)	4,7% (12)
Det at familier ble splittet på grunn av myndighetenes tvangsflytting	13,7% (35)	40,6% (104)	23,0% (59)	10,2% (26)	5,1% (13)	2,1% (5)	5,5% (14)
Det at vi mistet selvrespekt på grunn av dårlig behandling fra myndighetspersoner	5,1% (13)	23,4% (60)	28,1% (72)	22,7% (58)	9,8% (25)	7,0% (18)	3,9% (10)
Det at vi sluttet å stole på etniske nordmenn på grunn av avtalebrudd	18,0% (46)	32,0% (82)	21,5% (55)	11,3% (29)	7,8% (20)	5,1% (13)	4,3% (11) 9
Det at vi mistet kulturen vår	3,5% (9)	19,9% (51)	25,4% (65)	21,5% (55)	14,8% (38)	10,2% (26)	4,7% (12)
Det at for mange samer har dødd for tidlig	22,3% (57)	36,3% (93)	18,8% (48)	9,0% (23)	3,9% (10)	4,7% (12)	5,1% (13)

Gjennomsnittsskåren på 3,01 (95% KI: 2,94-3,09) viser at de unge samene månedlig tenkte på historiske-kollektive traumer som fornuftspolitikken forårsaket. Som vist i tabell 3, var tanker rundt det å miste språket og kulturen sin vanligst, fulgt av det at de mistet natur og bruksområdene sine (på dette spørsmålet var det imidlertid 16% (41 unge) som ikke hadde svart på dette spørsmålet), og at de mistet selvrespekt på grunn av dårlig behandling fra myndighetspersoner. Det var ingen nevneverdige kjønnsforskjeller.

For å måle om disse historisk-kollektive traumene førte til emosjonelle reaksjoner hos de unge deltagerne, ble de bedt om å svare på hvor ofte de følte 13 emosjonelle reaksjoner på grunn av disse traumene. Spørsmålene og svarene vises nedenfor i tabellen (Tabell 4. *Emosjonelle reaksjoner på historiske-kollektive traumer*):

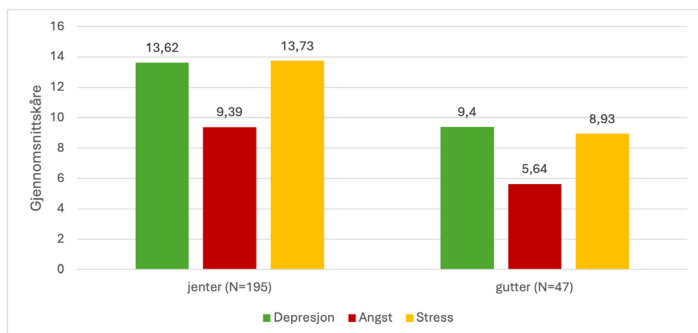
Tabell 4: Emosjonelle reaksjoner på historiske-kollektive traumer (N=256)						
	Aldri % (n)	Sjelden % (n)	Noen ganger % (n)	Ofte % (n)	Alltid % (n)	Ikke svart % (n)
Jeg blir trist eller deprimert	6,6% (15)	15,2% (39)	38,7% (99)	28,5% (73)	7,4% (19)	3,5% (9)
Jeg blir sint	3,9% (10)	15,2% (39)	30,5% (78)	34,4% (88)	12,5% (32)	3,5% (9)
Jeg blir anspent eller redd	21,9% (56)	30,1% (77)	25,0% (64)	15,6% (40)	3,5% (9)	3,9% (10)
Jeg synes det er ubehagelig å være sammen med etniske nordmenn når jeg tenker på disse tingene	32,8% (84)	22,7% (58)	25,8% (66)	10,9% (28)	3,5% (9)	4,3 (11)
Jeg skammer meg når jeg tenker på disse tingene	43,0% (110)	26,6% (68)	18,0% (46)	7,0% (18)	2,0% (5)	3,5% (9)
Jeg klarer ikke å konsentrere meg	25,4% (65)	25,4% (65)	31,6% (81)	11,3% (29)	2,0% (5)	4,3% (11)
Jeg føler meg atskilt fra eller fjern fra andre når jeg tenker på disse tingene	25,4% (65)	25,0% (64)	28,1% (72)	11,7% (30)	4,3% (11)	5,5% (14)
Jeg sover dårlig	39,8% (102)	25,8% (66)	19,5% (50)	7,8% (20)	2,7% (7)	4,3% (11)
Jeg blir rasende	34,0% (87)	22,7% (58)	23,8% (61)	11,3% (29)	2,7% (7)	5,5% (14)
Jeg blir redd for eller mistroisk overfor etniske nordmenn	41,0% (105)	23,4% (60)	21,9% (56)	6,6% (17)	2,3% (6)	4,7% (12)
Jeg føler det som om det skjer på nytt	30,5% (78)	25,0% (64)	26,6% (68)	9,8% (25)	3,9% (10)	4,3% (11)
Jeg får lyst til å unngå steder eller personer som minner meg om disse tingene	45,7% (117)	23,8% (61)	15,2% (39)	7,4% (19)	2,7% (7)	5,1% (13)
Jeg synes det er ubehagelig å oppsøke andre samer fordi jeg er redd de ikke skal synes jeg er samisk nok	35,2% (90)	9,4% (24)	15,6% (40)	18,0% (46)	18,0% (46)	3,9% (10)

Resultatet viser at tankene på historisk-kollektive traumer medførte ikke uten videre emosjonell reaksjon hos de unge samene. Gjennomsnittskåren på 2,43 (95% KI: 2,38-2,48) tilsier at de unge samene «sjelden» eller «noen ganger» fikk en eller flere emosjonelle reaksjoner når de tenkte på de historiske-kollektive traumene. Hvis de først rapporterte å ha emosjonelle reaksjoner på grunn av disse traumene, var trist eller deprimert («noen ganger» 38,7% (n=99) og «ofte» 28,5% (n=73)) og sinne («noen ganger» 30,5% (n=78) og «ofte» 34,4% (n=88)) de vanligste emosjonelle reaksjonene.

3.3.8 Psykisk helse

Psykisk helse ble målt ved Depression, Anxiety and Stress Scale (DASS-21) (Henry & Crawford, 2005). Den består av 21 utsagn hvor syv av dem måler depresjon (f.eks. «Jeg hadde vanskelig for å glede meg over noe»), syv måler angst (f.eks. «Jeg var redd uten at det var noen grunn til det»), og syv måler stress (f.eks. «Jeg syntes det var vanskelig å finne roen»). Deltagerne rangerte på en skala fra 0 (passer ikke i det hele tatt) til 3 (passer veldig godt eller for mesteparten av uken) hvor ofte de opplevde hendelsene i den siste uken.

Figur 9: Gjennomsnittskårer på depresjon, angst og stress (N=232)

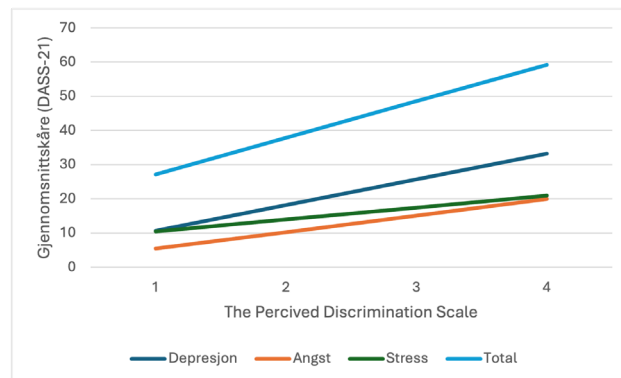


Figur 9 viser gjennomsnittsskårene for jenter og gutter på depresjon, angst og stress. Jo høyere skåre, jo flere symptomer på depresjon, angst og stress. Fra figuren ser man at jentene generelt hadde et noe høyere nivå på alle tre målene på psykisk helse, og gjennomsnittsskårene tilsier at de hadde «moderate» symptomer på både depresjon, «milde» symptomer på angst og stress. Guttenes lavere gjennomsnittskårer viser et bilde av «milde» symptomer på depresjon og «normale» symptomer på angst og stress. Disse funnene speiler funn i den generelle norske ungdomsbefolkningen (Ungdata 2024) (Bakken, 2024).

3.3.9 Sammenhengen mellom diskriminering og psykisk helse

Å bli utsatt for etnisk diskriminering kan påvirke både fysisk og psykisk helse negativt, dette viser tidligere forskning blant den voksne samisk befolkningen (Hansen, 2011, 2022) og en rekke internasjonale studier (Pascoe & Smart Richman, 2009). Personer som opplever etnisk diskriminering, rapporterer om mer psykiske helseplager enn de som ikke gjør det (Hansen & Sørli, 2012).

Figur 10: Psykisk helse og selvopplevd diskriminering (N=212)



Figur 10 viser sammenhengen mellom opplevd diskriminering (målt med *The Percieved Discrimination Scale*) og gjennomsnittskår for psykisk helse (depresjon, angst og stress) blant de samisk unge i denne undersøkelsen. Vi observerer at når gjennomsnittsscoren for opplevd diskriminering øker (på en skala fra 1 (aldri), 2 (noen ganger), 3 (ofte) til 4 (veldig ofte)), øker også gjennomsnittsscorene for depresjon, angst og stress (DASS-21) blant deltakerne. For eksempel er den totale gjennomsnittsscoren for psykisk helse (depresjon, angst og stress) blant de som «aldri» har opplevd diskriminering 27,19, noe som indikerer at de har «normale» symptomer totalt sett på depresjon, angst og stress. De som opplever diskriminering «noen ganger» har «milde» symptomer totalt sett på depresjon, angst og stress (37,88), de som «ofte» opplever diskriminering har «moderate» symptomer totalt sett på depresjon, angst og stress (48,57), mens de som opplever diskriminering «veldig ofte» viser «alvorlige» symptomer på depresjon og angst.

Selv om vi finner en sammenheng mellom opplevd diskriminering og høyere gjennomsnittskår for psykisk helseplager (depresjon, angst og stress) hos samisk ungdom i denne undersøkelsen, kan vi ikke slå fast at opplevd diskriminering fører til psykiske plager, altså at det finnes en årsakssammenheng. Men internasjonal forskning og longitudinelle studier peker mot at sammenhengen går i denne retningen (Paradies et al., 2015).

3.4 Avslutning

Diskriminering av unge samer viser seg fortsatt å være et utbredt samfunnsproblem som finner sted på mange ulike samfunnsarenaer. Deltakerne i denne studien rapporterte at de i størst grad opplevde diskriminering på grunn av sin samiske bakgrunn, spesielt i skolen og utdanningssektoren. De opplevde også diskriminering på internett, i møte med det offentlige, i familie/slekt og i lokalsamfunnet.

Studien viste også at unge samer månedlig reflekterte over historisk-kollektive traumer som fornorskingsprosessen forårsaket, spesielt tap av språk og kultur. Selv om tankene på disse traumene sjelden utløste sterke emosjonelle reaksjoner, rapporterte noen følelser av tristhet, depresjon eller sinne.

Tidligere forskning understreker at etnisk diskriminering kan påvirke både fysisk og psykisk helse negativt. Vår studie bekrefter en korrelasjon mellom opplevd diskriminering og høyere skårer for psykiske helseplager blant samiske unge, noe som støttes av både nasjonale og internasjonale undersøkelser.

Innsatsen mot diskriminering og hets av samer, og spesielt samisk unge, må styrkes i det norske samfunnet. For å sikre god folkehelse og gode levekår for samiske unge, er det essensielt å bekjempe fordommer, diskriminering/rasisme og netthets mot samer i befolkningen. En målrettet innsats for å motvirke disse negative holdningene og handlingene er avgjørende for å forbedre helse og livskvaliteten til samiske unge.

Tilrådnings

- Øke innsatsen mot diskriminering rettet mot unge samer: Statlige og kommunale myndigheter bør initiere flere tiltak for å forebygge og bekjempe diskriminering av unge samer.
- Det er behov for å øke kunnskap om hvordan traumene fra fornorskingspolitikken sammen med dagens opplevelser av diskriminering, negative holdninger og fordommer fra majoritetssamfunnet påvirker unge samers psykiske helse og livskvalitet.
- Det er behov å utvikle virkningsfulle og effektive tiltak i samfunnet for å redusere og forbygge diskriminering av unge samer.
- Videre er det behov for økt kunnskap og mer forskning om samiske barn og unge, spesielt i forhold til omfang av diskriminering de opplever og hvordan det påvirker deres helse og levekår.

Referanser

- Bakken, A. (2024). *Ungdata 2024. Nasjonale resultater*.
- Bals, M., Turi, A. L., Vitterso, J., Skre, I., & Kvernmo, S. (2011). Self-reported internalization symptoms and family factors in indigenous Sami and non-Sami adolescents in North Norway [Comparative Study Research Support, Non-U.S. Gov't]. *J Adolesc*, 34(4), 759-766. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2010.08.005>
- Bhopal, R. S. (2014). *Migration, ethnicity, race, and health in multicultural societies* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Eriksen, T. H., & Sajjad, T. A. (2020). *Kulturforskjeller i praksis : perspektiver på det flerkulturelle Norge* (7. utgave. ed.). Gyldendal.
- Flores, E., Tschann, J. M., Dimas, J. M., Bachen, E. A., Pasch, L. A., & de Groat, C. L. (2008). Perceived Discrimination, Perceived Stress, and Mental and Physical Health Among Mexican-Origin Adults. *Hispanic journal of behavioral sciences*, 30(4), 401-424. <https://doi.org/10.1177/0739986308323056>
- Hansen, K. L. (2011). *Ethnic discrimination and bullying in relation to self-reported physical and mental health in Sami settlement areas in Norway: the Saminor study* (Vol. nr. 115). UiT Norges arktiske universitet, Det helsevitenskapelige fakultet, Institutt for samfunnsmedisin.
- Hansen, K. L. (2015). Ethnic discrimination and health: the relationship between experienced ethnic discrimination and multiple health domains in Norway's rural Sami population [Research Support, Non-U.S. Gov't]. *Int J Circumpolar Health*, 74, 25125. <https://doi.org/10.3402/ijch.v74.25125>
- Hansen, K. L. (2016). *Selvopplevd diskriminering av samer i Norge i Samiske tall forteller 9 : kommentert samisk statistikk 2016 [Self-perceived discrimination of Sami in Norway]* (Raporta (Sámi allaskuvla : trykt utg.), Issue).
- Hansen, K. L. (2022). The history and current situation of discrimination against the Sámi. In Á. A. Edited By Sanna Valkonen, Saara Alakorva, Sigga-Marja Magga (Ed.), *The Sámi World*. Routledge.
- Hansen, K. L., Melhus, M., & Lund, E. (2010). Ethnicity, self-reported health, discrimination and socio-economic status: a study of Sami and non-Sami Norwegian populations. *Int J Circumpolar Health*, 69(2), 111-128. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/20359443>
- Hansen, K. L., Minton, J. M., Friberg, O., & Sørli, T. (2016). Discrimination amongst Arctic Indigenous Sami and Non-Sami Populations in Norway: The SAMINOR 2 Questionnaire Study. *Journal of Northern Studies*, 10(2), 45-84.
- Hansen, K. L., & Skaar, S. W. (2021). *Unge samers psykiske helse - en kvalitativ og kvantitativ studie. [The mental health of young Sami - a qualitative and quantitative study]*.
- Hansen, K. L., & Sørli, T. (2012). Ethnic discrimination and psychological distress: a study of Sami and non-Sami populations in Norway. *Transcult Psychiatry*, 49(1), 26-50. <https://doi.org/10.1177/1363461511433944>
- Helse- og omsorgsdepartementet. (2024). *Meld. St. 12 (2023 – 2024) Folkehelse og levekår i den samiske befolkningen. Melding til Stortinget Samisk språk, kultur og samfunnsliv. (Report. St. 12 (2023–2024) Sami language, culture and social life – Public health and living conditions in the Sami population)*. Oslo: Regjeringen
- Heyerdahl, S., Kvernmo, S., & Wichstrom, L. (2004). Self-reported behavioural/emotional problems in Norwegian adolescents from multiethnic areas [Comparative Study]. *Eur Child Adolesc Psychiatry*, 13(2), 64-72. <https://doi.org/10.1007/s00787-004-0359-1>
- Johansen, T. B., Borge, T. C., Klem, H. E., Hval, G., & Hestevik, C. H. (2024). *Hets og diskriminering av samer: en systematisk hurtigoversikt*.
- Kultur- og likestillingsdepartementet. (2023). *NOU 2022: 9 En åpen og opplyst offentlig samtale – Ytringsfrihetskommisjonens utredning*. Oslo: Kultur- og likestillingsdepartementet
- Kvernmo, S. (2004). Mental health of Sami youth. *Int J Circumpolar Health*, 63(3), 221-234. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/15526926>
- La Parra-Casado, D., San Sebastian, M., & Stoor, J. P. A. (2023). Ethnic discrimination and mental health in the Sami population in Sweden: The SamiHET study. *Scand J Public Health*, 14034948231157571. <https://doi.org/10.1177/14034948231157571>

- Paradies, Y., Ben, J., Denson, N., Elias, A., Priest, N., Pieterse, A., Gupta, A., Kelaher, M., & Gee, G. (2015). Racism as a Determinant of Health: A Systematic Review and Meta-Analysis [Meta-Analysis Research Support, Non-U.S. Gov't Review]. *PLoS One*, 10(9), e0138511. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0138511>
- Pascoe, E. A., & Smart Richman, L. (2009). Perceived discrimination and health: a meta-analytic review [Meta-Analysis Research Support, N.I.H., Extramural]. *Psychol Bull*, 135(4), 531-554. <https://doi.org/10.1037/a0016059>
- San Sebastian, M., Gustafsson, P. E., & Stoor, J. P. A. (2024). Embodiment of discrimination: a cross-sectional study of threats, humiliating treatment and ethnic discrimination in relation to somatic health complaints among Sami in Sweden. *J Epidemiol Community Health*, 78(5), 290-295. <https://doi.org/10.1136/jech-2023-221365>
- Sannhets- og forsoningskommisjonen. (2023). *Sannhet og forsoning : grunnlag for et oppgjør med fornorskningsspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner : rapport til Stortinget fra Sannhets- og forsoningskommisjonen : Avgitt til Stortingets presidentskap 01.06.2023 : Dokument 19 (2022-2023)* (Vol. Dokument 19 (2022-2023)). Sannhets- og forsoningskommisjonen.
- Tynes, B. M., Rose, C. A., Williams, D. R. . (2010). The Development and Validation of the Online Victimization Scale for Adolescents. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 4(2), Article 2. <https://cyberpsychology.eu/article/view/4237>.
- Whitbeck, L. B., Adams, G. W., Hoyt, D. R., & Chen, X. (2004). Whitbeck, L. B., Adams, G. W., Hoyt, D. R., & Chen, X. (2004). Conceptualizing and Measuring Historical Trauma Among American Indian People. *American Journal of Community Psychology*, 33(3-4), 119-130. <https://doi.org/10.1023/B:AJCP.0000027000.77357.31>.
- Zachariassen, K. (2024). Foredrag med tittelen: Sannhets- og forsoningskommisjonens arbeid. In. Tromsø: UiT Norges Arktiske Universitetet.